**Український державний університет
імені Михайла Драгоманова**

ISSN 2307-3179

ВІСНИК АГРАРНОЇ ІСТОРІЇ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 55

Київ – 2026

В І С Н И К
А Г Р А Р Н О Ї
І С Т О Р І Ї

55'2026

Науковий журнал

Редакційна колегія:

М.А. Журба (*головний редактор*),
В.А. Вергунов, В.О. Доценко,
Н. Гьозалова М.П. Жолоб, І.А. Коляда,
В.О. Оліцький, О.В. Потильчак,
В. Сукарєв, В.Ю. Чеканов

B U L L E T I N O F
A G R A R I A N
H I S T O R Y

Editorial Board Members:

Zhurba M. (*Editor-in-chief*),
Dotsenko V., Koliada I.,
Padalka S., Potylchak O., Sukarev V.,
Vergunov V., Zholob M.

55'2026

Scientific journal

УДК 94:63(100)
В 53
DOI: 10.31392/VAH-2026.55

Засновник:
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова

Свідоцтво про державну реєстрацію:
КВ № 19525 – 9325 Р від 13.11.2012 р.

Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України № 894 від 10.10.2022 р. журнал включено до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») з історичних наук (спеціальність В9 / 032 Історія та археологія)

Ідентифікатор медіа: R30-04514

Журнал індексується в міжнародній наукометричній базі Google Scholar

Офіційна інтернет-сторінка видання:
https://agrarian-history.com.ua

Адміністратори сайту:
О. Мальований,
С. Діхтяр

Адреса редколегії:

03037, м. Київ,
вул. Освіти, 6, каб. 16
тел.: (097) 130-91-96;
e-mail: zholobb@gmail.com

Друкується за рішенням:
Вченої ради історичного факультету
УДУ імені Михайла Драгоманова
(протокол № 9 від 23.04.2026 р.)

Підп. до друку 24.04.2026
Формат 70 х 108 1/16.
Папір офсет. Друк. різогр.
Ум. автор. арк.: 30
Наклад 50 прим.

Друк: ТОВ «ТВОРИ»

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, імен та інших відомостей.

CC BY 4.0

https://doi.org/10.31392/VAH-2026.55.27
УДК 94:37(430.3)«1949/1991»

ОСВІТА ЯК ОБ'ЄКТ ДЕРЖАВНОГО КОНТРОЛЮ В НІМЕЦЬКІЙ ДЕМОКРАТИЧНІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Мальований Олександр Олексійович
кандидат історичних наук,
доцент кафедри всесвітньої історії та археології,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ
e-mail: o.o.malovanyi@npu.edu.ua
http://orcid.org/ 0009-0005-1421-7731

Степчук Яна Василівна
студентка магістратури,
Український державний університет імені Михайла Драгоманова, м. Київ
e-mail: 21if.ya.stepchuk@std.npu.edu.ua

Анотація. *У статті досліджуються механізми ідеологічного впливу на молодь у Німецькій Демократичній Республіці через систему освіти та діяльність молодіжних організацій. Проаналізовано особливості функціонування централізованої освітньої моделі, підпорядкованої політичним цілям держави, а також роль державного контролю над навчальними програмами, змістом підручників і трактуванням історичних подій. Розглянуто процес формування соціалістичної ідентичності як складову ширшої системи соціального контролю та індоктринації. Особливу увагу приділено діяльності Партії соціалістичної єдності Німеччини як керівного центру освітньої політики та впливу Вільної німецької молоді як інструменту політичної соціалізації молодого покоління. Окремо висвітлено політику історичного ревізіонізму, спрямовану на конструювання офіційного наративу та формування колективної пам'яті.*

Ключові слова: *НДР, освітня політика, молодіжні організації, ідеологічний контроль, соціалістична ідентичність, історична пам'ять, індоктринація, соціальний контроль.*

Постановка проблеми. Проблематика дослідження освітньої та молодіжної політики Німецької Демократичної Республіки виходить за межі суто історико-інституційного аналізу. Йдеться не лише про організаційні особливості функціонування школи чи молодіжних структур, а про системний механізм формування світогляду, цінностей та моделей поведінки громадян у межах тоталітарного суспільства. Освіта в НДР стала одним із ключових інструментів ідеологічного впливу, за допомогою якого держава прагнула забезпечити стабільність режиму та відтворення соціалістичної системи.

Централізований контроль навчальних програм, змісту підручників і трактування історичних подій сприяв формуванню офіційного наративу, що легітимізував політичну владу та підкреслював антифашистський характер держави. Водночас молодіжні організації, зокрема Вільна німецька молодь, виконували функцію соціалізації молоді відповідно до норм і цінностей соціалістичної ідеології. Таким чином, система освіти та молодіжної політики діяла як комплексний механізм

CC BY 4.0

формування лояльної до режиму особистості.

Попри наявність значної кількості досліджень у німецькій та міжнародній історіографії, залишається актуальним питання довготривалих наслідків цієї політики: яким чином ідеологічне виховання вплинуло на колективну пам'ять, міжособистісні відносини та соціальну довіру в постсоціалістичному суспільстві? Які елементи сформованої системи цінностей збереглися після падіння режиму?

У зв'язку з цим виникає необхідність комплексного аналізу освітньої та молодіжної політики НДР як складової ширшої системи соціального контролю та механізму конструювання політичної лояльності.

Метою є дослідити роль системи освіти та молодіжних організацій у формуванні соціалістичної ідентичності та забезпеченні ідеологічного контролю в Німецькій Демократичній Республіці, а також визначити довготривалі соціальні наслідки цієї політики для суспільної свідомості.

Історіографічний огляд. Зі списку використаної літератури можна виокремити кілька основних напрямків аналізу.

Проблема формування так званої «соціалістичної особистості» та ролі соціалізації й освіти у цьому процесі розкрита у статті Ангели Брок «Producing the 'Socialist Personality'? Socialisation, Education, and the Emergence of New Patterns of Behaviour» [Brock, 2011]. Дослідниця аналізує, яким чином освітня система НДР впливала на формування цінностей, поведінкових моделей і світогляду молодого покоління. Особлива увага приділяється ідеологічному навантаженню освіти та прагненню держави створити «новий тип людини», відданої соціалістичним ідеалам.

Окремий напрям становить аналіз змісту навчальних програм і механізмів ідеологічного впливу через освіту. У спільному дослідженні Беніти Блессінг, Тільмана Граммеса та Геннінга Шлюсса «Civics Courses in the German Democratic Republic: A Case Study in the History of Curriculum and Educational Research» [Blessing, Grammes, Schluss, 2015] розглядається курс громадянознавства як інструмент ідеологічного виховання. Автори підкреслюють внутрішні суперечності цієї дисципліни, яка поєднувала освітні та пропагандистські функції, що зрештою ускладнювало її ефективність.

Загальні риси освітньої системи НДР, її структура та ідеологічні засади представлені у довідкових і популярно-наукових матеріалах, зокрема у статті «Bildungssystem in der DDR» [Wikipedia] та публікації «Bildung in der DDR» на платформі Bundeszentrale für politische Bildung [BPB, 2022]. Ці джерела дають узагальнене уявлення про організацію освіти, її централізований характер і підпорядкованість політичним цілям держави.

У статті «The GDR's Control of Education, Youth Movements and the State's Revision of History» [Explaining History, 2020] аналізується ширший контекст державного впливу, включаючи молодіжні організації та переписування історії як складові ідеологічного виховання.

У дослідженні Д. Говестадт «The Stasi Records Archive» [Hovestadt, 2021] висвітлюється значення архівної спадщини Штазі, доступ до якої відкрив нові горизонти для осмислення тоталітарного минулого. Авторка акцентує увагу на ролі архівів у процесі формування суспільної пам'яті та у відновленні історичної справедливості.

Виклад основного матеріалу. Німецька Демократична Республіка (НДР)

була соціалістичною державою, що існувала з 1949 до 1990 року, з урядом, який контролював всі аспекти суспільного життя, включаючи освіту та молодіжні організації. Перегляд історії національним режимом був важливим елементом його стратегій контролю над населенням. Основним методом контролю освіти у НДР було визначення навчальної програми. У школах зобов'язали викладати марксистсько-ленінські ідеї та заохочувати соціалістичні принципи. Уряд також контролював підручники та навчальні матеріали, аби вони відповідали державній ідеології. Така освітня політика мала на меті виховання покоління лояльних громадян, які підтримують урядові політики та цілі [Brock, 2011, с. 1].

Освіта мала важливе значення у стратегії Німецької Демократичної Республіки щодо контролю думок та переконань населення. Уряд НДР вважав, що освіта – це потужний засіб формування світогляду молоді і підтримки їхньої лояльності до соціалістичної системи. Освітня система була значно централізована і під строгим контролем держави [Bildung in der DDR, 2023]. Важливим аспектом стабільності освітньої політики НДР була її жорстка персоналізація та спадкоємність. Зокрема, з 1963 по 1989 рік посаду міністра народної освіти обіймала Маргот Гонеккер. Під її керівництвом було впроваджено єдину систему соціалістичної освіти, яка фактично виключала будь-яку альтернативу: у країні існувала повна державна монополія на навчання, а приватні школи були заборонені (за винятком єдиної католицької школи в Берліні). Це дозволяло партії здійснювати безперешкодний ідеологічний нагляд на всіх рівнях – від дитячого садка до університету. Навчальні програми розроблялися з метою популяризації сталінської ідеології та цінностей правлячої партії. Учнів навчали сприймати соціалістичний режим як благодійний, що діє на користь усіх громадян [Bildungssystem in der DDR, 2024].

Уряд також використовував освітні заклади для просування свого бачення історії. Офіційна версія історії підкреслювала внесок робітничого класу в розвиток НДР, заважаючи визнанню ролі інших верств, таких як буржуазія та дворянство. Цю адаптовану версію історії викладали в школах та підтримували через медіа та інші державні структури [The GDR's Control…, 2023].

Одним з основних засобів впливу на підростаюче покоління була Вільна німецька молодь (FDJ) – єдина офіційна структура такого типу в НДР. Вступ до лав цієї спілки був обов'язковим для всіх громадян віком від 14 до 25 років. Організація зосереджувалася на пропаганді соціалістичних цінностей та підготовці юнацтва до ролі активних членів суспільства. Молодіжне крило тісно взаємодіяло з керівною Партією соціалістичної єдності (SED). FDJ координувала широкий спектр активностей: від спортивних та культурних заходів до політичної індоктринації. Проте участь у житті структури була примусовою, а особи, які уникали членства або висловлювали незгодні погляди, часто стикалися з дискримінацією, переслідуваннями та навіть ув'язненням [Hovestadt, 2021, с. 5].

Незважаючи на ці зусилля, серед молоді в НДР існували осередки опору і незгоди. Дехто формував підпільні групи для вираження свого невдоволення урядом, інші ж просто відмовлялися від участі в заходах FDJ. Однак такі прояви опору несли в собі великий ризик, і тих, хто потрапляв у поле зору влади, часто суворо карали.

Уряд Східної Німеччини під контролем Партії соціалістичної єдності (SED) міцно контролював систему освіти, використовуючи її як інструмент для

CC BY 4.0

індоктринації дітей та молоді комуністичною ідеологією. У рамках цих зусиль держава займалася всебічним переглядом історії, спотворюючи минуле, щоб відповідати наративу партії та прославляти досягнення соціалістичної системи. Одним із прикладів цього ревізіонізму було зображення Німецької Демократичної Республіки (НДР) як законного наступника антифашистського руху опору, який боровся проти нацистської Німеччини під час Другої світової війни. Держава наголосила на ролі Комуністичної партії у керівництві опором, применшуючи внесок інших груп та окремих осіб [Blessing, Grammes, Schluß, 2014, с. 1].

SED також прагнула стерти пам'ять про звірства, вчинені Радянським Союзом під час окупації Східної Німеччини після війни. Контрольована державою система засобів масової інформації та освіти зображувала Радянський Союз як визволителя та союзника, ігноруючи його роль у придушенні інакомислення та нав'язуванні репресивного режиму НДР [Hovestadt, 2021, с. 6]. Ще одна область, де держава переглянула історію, була в її трактуванні Голокосту. Визнаючи злочини нацистів, уряд применшував роль звичайних німців у вчиненні геноциду та підкреслював героїзм бійців комуністичного опору, які виступали проти режиму [Brock, 2011, с. 2].

Німецька Демократична Республіка (НДР) мала значний вплив на освіту та молодіжну політику. Політика уряду була спрямована на створення соціалістичного суспільства шляхом контролю освіти та молодіжних рухів. Молодіжні рухи в НДР використовувалися для створення почуття спільноти та просування соціалістичних цінностей.

Висновки. Узагальнюючи, освітня та молодіжна політика Німецької Демократичної Республіки стала одним із ключових механізмів формування ідеологічно лояльного суспільства. Контроль над змістом навчання, історичною пам’яттю та процесом соціалізації молоді дозволив державі цілеспрямовано впливати на світогляд громадян ще з раннього віку. Освіта перестала бути лише простором передачі знань – вона перетворилася на інструмент політичного виховання та легітимації влади правлячої Партія соціалістичної єдності Німеччини. Особливу роль у цьому процесі відігравали молодіжні структури, зокрема Вільна німецька молодь, які сприяли формуванню колективної ідентичності, заснованої на принципах соціалістичної ідеології та беззастережної відданості державі. Через систему обов’язкової участі, політичного виховання та контрольованих форм дозвілля держава прагнула мінімізувати альтернативні моделі мислення та поведінки. Формування офіційного історичного наративу, ідеологізація освіти та обмеження плюралізму вплинули на міжособистісні відносини, культуру довіри та сприйняття держави. Після падіння режиму постала потреба переосмислення минулого та критичного аналізу механізмів ідеологічного впливу.

References

Blessing, B., Grammes, T., Schluß, H., 2014. *Civics Courses in the German Democratic Republic: A Case Study in the History of Curriculum and Educational Research.* [in English].

Bildung in der DDR, 2023. Bundeszentrale für politische Bildung. Режим доступу: https://surl.li/nlmyho [in German].

Bildungssystem in der DDR, 2024. Wikipedia. Режим доступу: https://surl.li/zoygqy [in German].

Brock, A., 2011. *Producing the ‘Socialist Personality’? Socialisation, Education, and the Emergence of New Patterns of Behaviour.* [in English].

The GDR's Control of Education, Youth Movements and the State's Revision of History, 2023. Explaining History. Режим доступу: https://surl.li/asarne [in English].
Hovestadt, D., 2021. *The Stasi Records Archive*. [in English].

THE CONSEQUENCES OF THE STASI'S REPRESSIVE POLICY FOR GDR SOCIETY: THE SOCIO-PSYCHOLOGICAL DIMENSION OF TOTAL CONTROL

Oleksandr Malovanyi
Candidate of Historical Sciences,
Associate professor of the Department of World History and Archeology,
Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv
Yana Stepchuk
Student,
Dragomanov Ukrainian State University, Kyiv

Abstract. *The article examines the mechanisms of ideological influence on youth in the German Democratic Republic (GDR) through the education system and the activities of youth organizations. It analyzes the functioning of the centralized educational model subordinated to the political goals of the state, as well as the role of state control over curricula, textbooks, and the interpretation of historical events. The process of forming a socialist identity is considered as a component of a broader system of social control and indoctrination. Particular attention is paid to the activities of the Socialist Unity Party of Germany as the leading center of educational policy and to the role of the Free German Youth as an instrument of political socialization of the younger generation. The policy of historical revisionism aimed at constructing an official narrative and shaping collective memory is also highlighted.*

Key words: *GDR, educational policy, youth organizations, ideological control, socialist identity, historical memory, indoctrination, social control.*

Дата надходження статті: 21.02.2026 Дата прийняття статті: 30.03.2026 Опубліковано: 25.04.2026

CC BY 4.0